

XORAZM TO‘Y QO‘SHIQLARIDA BADIY TASVIR VOSITALARINING QO‘LLANILISH TIZIMI VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Xaitbayeva Dilnoza Rashidovna

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti II-bosqich magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20759999>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm to‘y qo‘shiqlarida qo‘llanilgan badiiy tasvir vositalarining o‘ziga xos tizimi, ularning janriy tabiati va marosim leksikasidagi o‘rni tadqiq qilinadi. Xalq qo‘shiqchiligida an‘naviy anor, ipak, suv kabi ramzlar, tashbeh va istioralarning marosim strukturasi shakllantirishdagi xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Xorazm folklori, to‘y qo‘shiqlari, badiiy tasvir vositalari, tashbeh, istiora, marosim folklori, ramz, lirik dostonchilik.

Kalit so‘zlar: Xorazm folklori, to‘y qo‘shiqlari, badiiy tasvir vositalari, marosim folklori, tashbeh, istiora, mubolag‘a, takrir, lingvopoetika, doimiy epitetlar, xalq qo‘shiqchiligi, ritual-pragmatik funksiya.

Annotation. This article examines the unique system of artistic devices used in Khorezm wedding songs, their genre nature, and their role in ritual vocabulary. It reveals the functions of traditional symbols such as pomegranate, silk, water, as well as similes and metaphors in shaping the ritual structure of folk singing.

Keywords: Khorezm folklore, wedding songs, artistic devices, simile, metaphor, ritual folklore, symbol, lyrical epic poetry.

Keywords: Khorezm folklore, wedding songs, artistic devices, ritual folklore, simile, metaphor, hyperbole, repetition, linguopoetics, fixed epithets, folk singing, ritual-pragmatic function.

Аннотация. В данной статье исследуется уникальная система художественно-изобразительных средств, используемых в хорезмских свадебных песнях, их жанровая природа и роль в обрядовой лексике. Раскрываются функции традиционных символов, таких как гранат, шелк, вода, а также сравнений и метафор в формировании обрядовой структуры народного песнопения.

Ключевые слова: Хорезмский фольклор, свадебные песни, художественные средства, сравнение, метафора, обрядовый фольклор, символ, лирическая поэзия.

Har qanday xalqning o‘tgan asrlar davomida yaratgan ma’naviy xazinasini, avvalo, uning og‘zaki ijodi namunalarida, xususan, marosim folklorida o‘zining yorqin ifodasini topadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, Xorazm to‘y qo‘shiqlarining poetik tabiati, undagi badiiy tasvir vositalarining rang-barangligi va ko‘p qatlamliligi o‘zbek folklorshunosligining eng dolzarb va fundamental yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero, to‘y marosimi qo‘shiqlari nafaqat estetik hodisa, balki mintaqa xalqining qadimiy mifologik, sotsial va madaniy tafakkur tarzi muhrlangan jonli tildir.

Mintaqa folklor muhitida to‘y qo‘shiqlarining ijro etilish jarayoni ma’lum bir qat’iy tizimga bo‘ysunadi. Keling uzatish, kuyov tushirish, yuz ko‘rish kabi har bir kichik marosim bosqichi o‘ziga xos poetik formulalar va yetakchi ko‘chimlar tizimiga ega. Ijrochi bu vositalarni shunchaki matnni bezash uchun emas, balki marosimning ritual-pragmatik mohiyatini tinglovchiga hissiy yetkazish

uchun qoʻllaydi. Toʻy qoʻshiqlarining lirik qahramonlari, asosan, anʼanaviy ramzlar va idealizatsiyalashtirilgan oʻxshatishlar vositasida tasvirlanadi. Bu esa oʻz navbatida xalq poetikasining invariant (oʻzgarmas) qoliplari asrlar osha yashab kelayotganidan dalolat beradi.

“Marosim qoʻshigʻidagi har bir badiiy vosita estetik funktsiya bilan birgalikda pragmatik, sotsial va kognitiv vazifalarni ham bir vaqtda bajaradi... Demak, badiiy tasvir vositalarini faqat stilistik hodisa sifatida emas, balki koʻp funktsiyali semiotik belgi sifatida talqin qilish toʻgʻriroq yondashuv boʻladi”. Xorazm toʻy marosimlari oʻzining musiqiy va matniy arxaik qatlamlari bilan ajralib turadi. Ushbu hududda ijro etiladigan yor-yorlar, oʻlanlar va lapar janrlari lirik kompozitsiyasi jihatidan mukammal darajaga koʻtarilgan. Biroq ushbu poetik goʻzallik oʻz-oʻzidan vujudga kelmagan, balki qadimiy zardushtiylik unsurlari hamda islomiy dunyoqarash sintezi natijasida sayqal topgan.

Xorazm toʻy qoʻshiqlarida dominant oʻrin egallagan tashbeh, istiora va mubolagʻalar tizimi xalq ijodkorlarining yuksak badiiy tafakkur mahsulidir.

Folklorshunos olim tahlillariga koʻra: “Oʻzbek xalq lirikasi, xususan marosim sheʼriyati anʼanaviy badiiy qoliplar zanjiridan iborat boʻlib, undagi har bir epitet va ramz uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida maʼlum bir turgʻun maʼnoga ega boʻlgan”.

T. Mirzayev ham oʻz tadqiqotlarida marosim qoʻshiqlarining maʼnaviy-estetik asoslariga toʻxtalib, hududiy folklor namunalarining oʻziga xos lingvopoetik xaritasini yaratish zarurligini uqtiradi. Toʻy qoʻshiqlarida kelin siymosini yaratishda qoʻllaniladigan doimiy epitetlar (“qoracha koʻz”, “nozik bel”, “shirin soʻzli”) hamda tabiydan olingan oʻxshatishlar (“oy yuzli”, “sarviqomat”) kelinni ijtimoiy jihatdan ideallashtirishga va yangi xonadon uchun eng maqbul personaj sifatida koʻrsatishga xizmat qiladi.

Xorazm toʻy qoʻshiqlarining badiiy strukturasi tahlil qilish asnosida eng koʻp qoʻllaniladigan vosita – tashbeh (oʻxshatish) ekanligi maʼlum boʻladi. Xalq daho ijodkorlari kelin-kuyovning goʻzalligini taʼriflashda uch xil (toʻliq, qisqartirilgan va yashirin) tashbeh turlaridan unumli foydalanganlar. Ayniqsa, lirik qatorda oʻxshatiluvchi (tenor) va oʻxshatuvchi (vehicle) vositalarning maʼnodoshlik munosabati oʻta nozik stilistik muvozanatni yuzaga keltiradi. Masalan, kelinning ota uyidan ketish epizodlarida qoʻllaniladigan metaforik koʻchimlar va istioralar sheʼrga chuqur drammatizm bagʻishlaydi.

N. Shukurov taʼkidlaganidek, “oʻzbek toʻy qoʻshiqlarida metaforik nom berish marosim jarayonini salbiy reallik (ayrilish) sifatida emas, balki ijobiy transformatsiya (yangi hayot, baxt) sifatida” koʻrsatishga xizmat qiladi. Qoʻshiqlar matnida musiqiylik va emotsional taʼsirchanlikni taʼminlashda takrir (anafora va epifora) hamda sintaktik parallelizm hodisasi hal qiluvchi rol oʻynaydi. Bu vositalar kollektiv (jamoaviy) ijro jarayonida ritmning bir maromda saqlanishini taʼminlaydi. V.M. Jirmunskiy folklor poetikasida takrorlarning oʻrnini yuqori baholab, ularni “ogʻzaki anʼananing mnemotexnik asosi”, yaʼni matnni xotirada uzoq muddat saqlab qolish va avloddan avlodga kamchiliklarsiz oʻtkazish mexanizmi deb atagan edi. Shuningdek, qoʻshiqlar tarkibidagi ramzlar (anor – unumdorlik, ipak – nafislik, suv – poklik) arxaik qatlamlar bilan bogʻlanib, matn osti maʼnolarni (subtext) yuzaga chiqaradi. “Xorazm folklori ramziyati qadimiy mifologik tasavvurlar va islomiy madaniyat sintezida shakllangan boʻlib, u hududiy urf-odatlarining lisoniy inʼikosidir”.

Tadqiqotlar koʻrsatadiki, Xorazm toʻy qoʻshiqlarida fonetik darajadagi aliteratsiya va asonanslar kuy bilan soʻzning organik birligini taʼminlaydi. Ayniqsa, “g”, “q”, “sh” undoshlarining lirik satrlarda ongli ravishda takrorlanishi qoʻshiqqa oʻzgacha jarangdorlik baxsh etadi. Mazkur lingvopoetik tizimni tadqiq etish natijasida quyidagi xulosalarni bayon qilish mumkin:

Xorazm to‘y qo‘shiqlarining badiiy tasvir vositalari tizimi tasodifiy lirik unsurlardan emas, balki asrlar davomida elangan an‘anaviy qoliplar va formulalardan tashkil topgan;

Tashbeh va epitelar qo‘shiqlarda miqdor jihatidan dominantlik qilsa, ramz va istioralar matnning semantik chuqurligi hamda ko‘p qatlamlilikini ta‘minlaydi;

To‘y marosimi folkloridagi har bir lirik va fonetik vosita (takrir, aliteratsiya) estetik vazifadan tashqari, jamoaviy ijroni muvofiqlashtiruvchi pragmatik funksiyani bajaradi;

Rang va son ramziyati (uch, yetti, qirq) Xorazm qo‘shiqlarida qadimiy zardushtiylik davri kosmologik tasavvurlari bilan uzviy bog‘liq holda keladi;

Xorazm to‘y qo‘shiqlarining badiiy-tasviriy tizimini to‘liq va tizimli o‘rganish mintaqada madaniy merosini tahlil qilish hamda o‘zbek folklorshunosligi poetikasini boyitishda eng muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirzayev T. O‘zbek marosim qo‘shiqlarining poetik xususiyatlari // Folklorshunoslik masalalari. – Toshkent: Fan, 1998.
2. Musaqulov A. O‘zbek xalq lirikasi. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Shukurov N. Metafora v uzbekskoy obryadovoy poezii. – Tashkent: Fan, 2004.
4. Jirmunskiy V.M. Vvedenie v literaturovedenie. – Sankt-Peterburg: SPbGU, 1996.
5. Umarov R. Simvolika Xorazm folklori. – Urganch, 2011.
6. Raximov G. Xorazm xalq qo‘shiqlaridagi obrazlar tizimi. – Urganch: XDPI, 2009.